

શ્રી આત્મ-કમલ-જૈનલાયત્રેગી-ગ્રન્થાંક (૩)

શ્રીમદ્મુનિચન્દ્રસૂરિવિરચિતા-

* અંગુલસત્તરી । *

૨૪૨૫૮
અંગુલસત્તરી
ગુજરાતી અંગુલસત્તરી સંગ્રહ
૭૯૩૮

અનુયોગાચાર્યશ્રીદાનવિજયગણિશિષ્ય મુનિશ્રીશંકરાર્વજયજીના સદુપદેશથી મરુચવાલા શા. હુનીલાલ
મોહનલાલની પત્ની સ્વર્ગવાસી બાઈ નેમકોરના સ્મરણાર્થે આવેલ દ્રવ્યસાહાયથી
પ્રસિદ્ધ કર્તા-

શ્રી મહાવીર જૈનસભાના સેક્રેટરી અંબાલાલ જેડાલાલ શાહ.-સંભાત.

અમદાવાદ-ધીકાંટાવાડીમાં આવેલા શ્રીજૈનઈડવોકેટ પ્રી. પ્રેસમાં શા. ચીમનલાલ ગોકલદાસે છાપી.
શ્રીવીરસં. ૨૪૪૪. વિ. સં. ૧૯૭૪. સને ૧૯૧૮.

આવૃત્તિ ૧ લી.

કિમ્મત ૬ આના.

પ્રત ૪૮૦.

નોટ-અભ્યાસિ મુનિમહારાજોને માધ્વીજીને મેટ.

श्रीमद्मुनिचन्द्रसूरिविरचिता-

✽ अंगुलसत्तरी । ✽

उत्सभसमगमणमुत्सभजिणमणिमिससामिसंधुअगुणोहं । नमिऊणंगुललक्खणं संक्खेवमिणं पवक्खामि ॥ १ ॥

अर्थ-ऋषभ जिनने नत्वा नमिने आगे कहेवाता अंगुलोनुं लक्षण संक्षेपथी कहीण, ऋ० केवा छे ऋ०-वृषभ समान गमन छे जेहनुं, वली केवा छे अनिमिष एटले देवता तेहना स्वामि इंद्र तेहने स्तुति करवा लायकगुणोछे जेहना. ॥ १ ॥ ते आदिदेवने नमस्कार करी ग्रंथकार अंगुलोनुं लक्षण बतावे छे-

उत्सेहंगुलमायंगुलं च तइयं पमाणनामं च । इय तन्नि अंगुलाइं वावारिज्जंति समयम्मि ॥ २ ॥

अर्थ-उत्सेधांगुल, आत्मांगुल, प्रमाणांगुल आ वण प्रकारना अंगुलो मूत्रसिद्धांतमां वर्णवेलाछे. २। ग्रंथकार प्रथम उत्सेधांगुलनु स्वरूप बतावे छे.

परमाणूइच्चाइक्केण उत्सेहअंगुलं भणियं । जं पुण मायंगुलमेरिसेणं तं भासियं विहिणा ॥ ३ ॥

“ परमाणू तसरेणू रहरेणू वालअगलक्खवा य । जू य जवो अट्ठगुणो कमेण उत्सेहअंगुलयं ॥ ”

अर्थ-जेना छेदनभेदन करवाथी बे दुकडा न थाय ते परमाणू कहीए, अनंता व्यवहारपरमाणू पुद्गलोनी समुह थाय त्यारे एक उत्लक्षण-
श्लक्ष्णिका, आठ उत्लक्षणश्लक्ष्णिकाए एक श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, आठ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाए एक उर्ध्वरेणू, आठ उर्ध्वरेणू

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૯૩૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ અંગુલ સ્ત ૫૨૧

વિષય ૬૪૪૪:૪

एक रथरेणू, आठ रथरेणू देवकुरु उत्तरकुरु मनुष्यनो एक वालाग्र, आठ देवकुरु उत्तरकुरु मनुष्यना वालाग्रे हरिवास रम्यकवासमनुष्य एक वालाग्र, आठ हरिवासरम्यकवासक्षेत्रना मनुष्यना वालाग्रे हेमवंत एरण्यवंत जुगलीयानो एक वालाग्र, आठ हेमवंत एरण्यवंत मनुष्यना वालाग्रे पूर्वमहाविदेह पश्चिममहाविदेह मनुष्यनो एक वालाग्र थाय, आठ पूर्वविदेह पश्चिमविदेहना मनुष्यना वालाग्रे भरत ऐरवत क्षेत्रना मनुष्यनो एक वालाग्र थाय, आठ भरत ऐरवत मनुष्यना वालाग्रे एक लिख थाय, आठ लिखनी एक जू, आठ जू एक यवमध्य, आठ यवे एक उत्सेधांगुल थाय । ३ ॥ हवे आत्मांगुलनु स्वरूप ग्रंथकार बतावे छे—

जे जम्मि जुगे पुरिसा अटूठसायांगुलसमूच्छिया हुन्ति । तेसिं जं नियमंगुलमायंगुलमित्थ तं होइ ॥४॥
जे पुण एय पमाणं ऊणा अहिया व तेसिं मेयं तु । आयंगुलं न भण्णइ किंतु तदाभासमेवत्ति ॥५॥

अर्थ—जे युगने विषे पुरुष एकसो आठ अंगुल उंचो होय तेनो जे अंगुल ते आत्मांगुल कहैवाय (भरतचक्रवर्त्ती विगेरेनो) । ४॥ जे पुनः बली ए प्रमाण १०८ अंगुलरूप थकी उना अथवा अधिका होय तेहने आत्मांगुल न कहिये, किंतु आत्मांगुलाभास कहिए एटले आत्मांगुल सगिखुं दीसे छे पण आत्मांगुल नहि. ॥ ५ ॥ हवे प्रमाणांगुल बखाणे छे.

जं भरहस्सायंगुलमेयं तु पमाणअंगुलं होइ । उस्सेहंगुलचउसयमाणा सूई इहं भणिया ॥ ६ ॥

अर्थ—भरतचक्रानुं आत्मांगुल ते प्रमाण अंगुल थाय. चारसो उत्सेधांगुले एक मूची प्रमाणांगुल होय. इह प्रमाणअंगुलने विषे मूची कहि ते लांबपणे चारसो उत्सेधांगुल जेटलुं लांबपणुं थाय तेटलु प्रमाणअंगुलनुं लांबपणुं थाय. ए प्रमाणअंगुलनी लंबाइ कहि. ॥ ६ ॥ हवे प्रमाणांगुलनुं जाडपणुं तथा पढोलाइ कहे छे.

एगंगुलबाहुल्लं अड्डाइयमंगुलाइं तं पिहुलं । एवं च खित्तगणिए उस्सेहंगुलसहस्सं तं ॥ ७ ॥

अर्थ—ते प्रमाणांगुल एक अंगुल जाडुं होय अढी उत्सेधांगुल पढोलुं होय. हवे लांबु तथा पढोलुं थड प्रमाणांगुलने विषे उत्सेधांगुल केटला थाय ? ते कहे छे एवं आ प्रकारे क्षेत्रगणित कहेतां लांबपण तथा पढोलपण एकटुं करतां एक प्रमाणांगुले सहस्र उत्सेधांगुल होय ॥ ७ ॥ एक प्रमाणांगुले सहस्र (१०००) उत्सेधांगुल केम थाय ? ते बतावे छे.

जम्हा चत्तारि सया अड्ढाड्य संगुणा हवइ सहसो। अस्सुवओगो तिविहो जहक्रमेणं इमो होइ ॥ ८ ॥

अर्थ—चारसोने अढीगुणा करीयेतो सहस्र थाय जेहनुं कारण एक प्रमाणांगुल चारसो उत्सेधांगुल लांबु छे. अने अढी अंगुल पढोलुं छे. चार अढीउं दम एतला माटे एक प्रमाणांगुले लंबाट तथा पढोलाड थड सहस्र उत्सेधांगुल थाय. ए प्रमाणअंगुलनो उपयोग त्रण प्रकारे यथाक्रमे आ प्रमाणे छे. ॥ ८ ॥

उत्सेहंगुलमेगं हवइ पमाणंगुलं सहस्सगुणं । एयस्म खित्तगुणियं पडुच्च परिभासियं एयं ॥ ९ ॥

अर्थ—एक प्रमाणांगुले उत्सेधांगुल सहस्र थाय. ए प्रमाणांगुलने क्षेत्रगणित प्रतीत्य आश्रीने कहं. ॥ ९ ॥ ए प्रमाणांगुलनुं प्रथम उपयोगपणुं कहं. हवे प्रमाणअंगुलनुं त्रण गाथाथी वीजुं उपयोगपणुं कहे छे.

सुत्तम्मि जत्थ भणिओ उसभसुओ भरहनामगो चक्की। आयंगुलेण वीसा समहिय अंगुलसयपमाणो ॥ १० ॥

अर्थ—जिहां मूत्रने विषे श्री ऋषभ स्वामीना पुत्र भरतचक्रीना आत्मांगुलनुं अंगुल १०० प्रमाण कहं छे. ॥ १० ॥

सो सूइअंगुलेणं चउसयमाणेण होइ धित्तवो । कहमन्नह पंचसया उत्सेहंगुलधणूणं सो ॥ ११ ॥

अर्थ—स ते भरत मूची प्रमाणांगुल लेवुं. ते केवुं छे. मूची प्रमाणांगुल चारसैं गुणुं कीधु छे. अन्यथा एह जो मूची प्रमाणांगुल न माफि अने चौथी गाथायां आत्मांगुल कहं छे तेने मानीये तो छन्नु उत्सेधांगुले धनुष छे जिहां. एहवां पांचसे धनुष प्रमाण ३

હે જેહનું એવા ભરતચક્રી કેમ બને ॥ ૧૧ ॥ પાંચસે ધનુષ પ્રમાણ શરીર કેમ હોય તે બતાવે છે.-

વીસાહિયસય ચતસયગુણે જાયા સહસ્સ અડયાલા । છન્નવઙ્ગભાગહારે લઘ્મંતે ધણુસયા પંચ ॥૧૨॥

અર્થ-એકસોવીસ ઉત્સેધાંગુલને ચારસો ગુણા કરગિયે તો અડતાલિમસહસ્ર (૪૮૦૦૦) ઉત્સેધાંગુલ થાય. અને તેને છન્નુએ ભાગ કરીયે ત્યારે પાંચસો ધનુષ થાય. એટલે પાંચસો ધનુષનું ભરતચક્રીનું શરીર થાય ॥૧૨॥ હવે ત્રીજા અંગુલનું સ્વરૂપ કહે છે.

જે પુઢવાઇપમાણા તઠ્ઠિવક્ષંભેણ તે મિણિજ્જંતિ । અણુઓગદારચુન્નીવિત્તીસુ ય મણિયમેયં તિ ॥૧૩॥

અર્થ-જે પૃથિવી આદિકનાં પ્રમાણ તે પ્રમાણાંગુલનું જે વિષ્કંભ અઢીઉત્સેધાંગુલરૂપ તેણે તે પૃથ્વીાદિક માપવાં એ પ્રમાણે અનુયોગ-દ્વારનીચૂર્ણિટ્ટિમાં કહ્યું છે. ॥૧૩॥ જે કારણે અનુયોગદ્વારનીચૂર્ણિટ્ટિમાં કહ્યું છે, તે ગ્રંથકાર પોતે બતાવે છે.-

જે અ પમાણંગુલાઓ પુઢવાઇપમાણા આણિજ્જંતિ । તે અ પમાણંગુલવિક્ષંભેણ આણેયઠ્ઠા ણ પુણ સૂઢઅંગુલેણં તિ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ-જે પ્રમાણઅંગુલથી પૃથિવી આદિકનાં પ્રમાણ આણે છે. તે પ્રમાણાંગુલનું જે વિષ્કંભ તેણે આણવાં પણ મૂચી પ્રમાણઅંગુલેતે પૃથ્વી આદિકનાં પ્રમાણ ન આણવાં એવું અનુયોગદ્વારમૂત્રચૂર્ણિટ્ટિમાં કહ્યું છે ॥ ૧૪ ॥

એયં ચ ચિત્ત ગણિણ કેહ્ એઅસ્સ જં પુણ મિણંતિ । અન્ને ઉ સૂઢઅંગુલ માણેણ ન સુત્તભણિઅં તં ॥૧૫॥

અર્થ-કેટલાક આચાર્ય કહે છે એ-કહેતાં એ પૃથિવ્યાદિકનું પ્રમાણ એઅસ્સ-કહેતાં એ પ્રમાણાંગુલને ક્ષેત્ર ગુણિતમાનસ્યું એભાવ એક પ્રમાણાંગુલે સહસ્રઉત્સેધાંગુલ એહવું માને એટલે એકમત દેશવાડી, હવે ત્રીજો મત દેશવાડે છે. અને આચાર્ય મૂચી પ્રમાણાંગુલે પૃથ્વીાદિકનું પ્રમાણ માનસ્યું. ઇહાં એક મૂચી અંગુલે ચારસો ઉત્સેધાંગુલ થાય એહવું માને. ગ્રંથકર્તા કહે છે કે બન્ને આચાર્યનું કથન મૂત્રોક્ત નથી ॥૧૫॥

किं च मएसु दोसु वि मगहंगकलिंगमाइआ सव्वे। पाएणारिअदेसा एगम्मि अ जोयणे हुंति ॥ १६ ॥

अर्थ-किंच कहेतां ग्रंथकर्त्ता बन्ने आचार्यना कथनमां दूषण देछे, जो एहवुं मानवामां आवे के एक प्रमाणांगुले सहस्र उत्सेधांगुल एक सूचीप्रमाणांगुले चारसेउत्सेधांगुल ए प्रकारे पृथिव्यादिकनुं प्रमाणमानीयेतो. प्राये मगधदेश, अंगदेश, कलिंगदेश, एवं आदि सर्व आर्यदेशनो एक जोजनमां समावेश थाय ॥ १६ ॥

सहस्समाणे चउरंसजोयणे दीहपिहुलभावेणं । हुंति परुप्परगुणणे लक्खा दस जोअणाण फुडं ॥१७॥

अर्थ-चउरंसजोजन केवुं छे, चउरंसजोजन लांबणणे तथा पहोलपणे थइ सहस्र जोजनमान छे जेहनुं एहवुं जोजन परस्परगुणीये तो दाये दाये सो एटले एकजोजनना दशलक्षयोजन थाय, आ एक आचार्यनो मत ॥१७॥ ह्वे बीजो मत कहं छे. तेमनो आ हिसाव छे.

एगम्मि पुणो एगो लक्खोसहस्सतहसट्ठी । एवं एगम्मि वि जोअणम्मि कह तेन मायंति ॥१८॥

अर्थ-एक प्रमाणांगुल योजनने विषे लांबणणे पहोलपणे चारसें गणुमान छे ते मान केटलु थाय ? चारसोने चारसोगुणाकरीये तो एकलाख साठसहस्र (१६००००) थाय एवं ए प्रकारे एक योजनने विषे ते आर्यक्षेत्र केम न माय अर्थात् मायज. ॥१८॥

एयं च पुणमलोगिग जमेगजोयण महीइ ते माया । तह सेसजोयणाणं पावइ विहलत्तणं भरहे ॥१९॥

अर्थ-इदं पुर्वोक्तं पुनःबली अलोकिकं जे एकजोजन पृथिवीमां ते सघलाए आर्यदेशो माया तथा बली भरतक्षेत्रने विषे शेष योजन विफलपणु पावे. ठालांज रहे. ॥ १९ ॥ बली ग्रंथकर्त्ता बन्ने मतोमां दूषण देखाडे छे.

तह बारवई नयरी अहवा उझाउरी य जा तासिं । धणयसुरनिम्मियत्तेण किल पमाणं समाणंति ॥२०॥

अर्थ-तथा द्वारिकानगरी अथवा अयोध्यानगरी, ते नगरीने धनदसुर नीपजाववा पणे ते किल निश्चे प्रमाणे सरस्वीज थाय. ॥२०॥

સહસ્રગુણેઽસીલક્ષ્મી કોડીઓ જોયણાણ દસ હુંતિ । ચતુસયગુણે કોડીલક્ષ્મી વસત્તરિ અસ્સી સહસ્રા ॥૨૦

અર્થ—દ્વારિકા અથવા અયોધ્યા નવજોજન પહોલી છે, વારજોજન લાંબી છે, તો વારનવાં અઠોત્તરસો ૧૦૮ યોજન થાય તો તે યોજન સહસ્ર ૨ ગુણા કીજે દસકોડીયોજન અને એસીલાખયોજન થાય. ચારસો ગુણા કરતાં કેટલું થાય તે કહે છે. એક પ્રમાણાંગુલ યોજનને ચારસો ગુણાકરતાં એકલાખસાઠસહસ્ર યોજન હોય. ૧૦૮ યોજને એકલાખસાઠસહસ્રગુણા કીજે એકકોટિવહોત્તેરલાખએસીહજાર યોજન થાય. ॥ ૨૧ ॥ પૂર્વોક્ત માન લાવવા ગ્રંથકાર સ્વયં સ્વીકારે છે. તે નિચે પ્રમાણે.

एयं च पुनः पमाणं पिहुला नव जोयणाणि नयरीओ । बारस दीहा तत्तो दुन्हं अंकाणमन्नुन्नं ॥२२॥

ગુણે અટ્ટહિયસયં જાયંતો એગ જોયણગણ । ગણિયપણં ગુણિય પુઠ્ઠુત્તેણં ઇમંમિ ભવે ॥૨૩॥

અર્થ—ઈદં એ પૂર્વોક્તં તુ પુનઃ વલી પ્રમાણકિમ્ ? યથા દ્વારિકાનગરી નવયોજન પહોલી છે. અને વારજોજન લાંબી છે, તો એ વચ્ચે અંકોને અન્યો અન્ય ગુણતાં ૧૦૮ થાય તતઃ એકયોજનગત ગણિત પ્રમાણ છે. જે દસલક્ષ યોજન અને એકલાખસાઠસહસ્રરૂપને ૧૦૮ ગુણા કીજે ઇદં પૂર્વોક્તં ભવેદિદં એ પૂર્વોક્તં ૧૦૮૦૦૦૦૦૦ અને ૧૭૨૮૦૦૦૦ હોય ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥

एयं च अइपभूयं नगरपमाणं न जुज्जए जम्हा । तम्हा पमाणअंगुल विक्खंभपमाणओ गिज्ज ॥२४॥

અર્થ—એ પૂર્વોક્ત નગર પ્રમાણ અતિપ્રભૂતં અતિઘણું તેહ માટે યોગ્ય નહિ માટે પ્રમાણાંગુલનું જે વિષ્કંભપ્રમાણ તેહજ ગ્રાહ્યં તેજ ગ્રહણ-કરવું ॥ ૨૪ ॥ વલી તે વચ્ચે મતને વિષે દોષ દેવાડે છે.

तह कूणियस्स रन्नो साहियदक्खिणदिसस्स वेअड्ढे । परिमियजीविअकालस्स जुज्जए कह णु गमणं ति ॥२५॥

અર્થ—તથા કોણિક રાજા કેવો છે સાધી છે દક્ષિણ દિશા જેણે. વલી કેવો છે પરિમિત આયુષ છે જેહનું. ઇતિ વિત્તર્કે એવાને વૈના-

अंगुल०

॥ ४ ॥

द्वये विषे गमनं किमयुक्तं धाय ? केमके भूमि घणी छे अने आयुष थोडुं एटला माटे पृथिवी आदिकनुं प्रमाणअंगुलनुं जे विष्कंभ तेणे ज मापवुं. एक प्रमाणांगुले महस्रउत्सेधांगुल थाय अथवा एक प्रमाणअंगुले चारसैं उत्सेधांगुल थाय. तेवा प्रमाणांगुले पृथिव्यादिकनुं प्रमाण न मापवुं ॥२५॥ वली ए वस्त्रे मतमां दोष देछे.

गंधारसावयस्स वि वेयड्ढगुहाइं चेइए नमिउं । कह वीभयम्मि चेइयवंदणहेउं गमो हुज्जा ॥२६॥

अर्थ-गंधार नामनो श्रावक वैताद्वयनी गुफाए चैत्यवांदी वितभयपत्तनने विषे चैत्य वांदवाने अर्थे गमन केम होय. शा माटे आउखु थोडुं अने भूमी घणी एटला माटे ॥२६॥ ग्रंथकारे अढी अंगुले पृथिव्यादिकनुं प्रमाण अंगिकार कीधुं ते वारं परने शंका उपनी ते कहे छे.

जं पुण भणंति भरहाइचक्रिणो परिगरो कहंमाई । एवमिणिज्जंने भारहम्मि भञ्जइ न सो दोसो ॥२७॥

अर्थ-जे पुनः वली एहवुं कहे छे. भरतादिक चक्रीनुं परिकर भरतक्षेत्रने विषे केम माय, जो पृथिवी आदिक अढी अंगुले मपाय. भण्यते ग्रन्थकार कहे छे. सः ते अढी अंगुले मापतां कांड दोष आवतो नथी. ॥ २७ ॥ ते भावनाए करी देखाडे छे.

जं भरह खित्तपयरं वासीयां छम्सया असीसहसा । तेवन्नंवि य लक्खवा जोयण माणेण सिद्धमिणं ॥२८॥

अर्थ-जे भरतक्षेत्रनुं प्रतर कहेतां सघलुं थडने त्रेपनलाख अंसीहजार छमोने व्याप्ती योजन होय ॥२८॥ एटलुं प्रमाण केम थाय ते कहे छे.

दाहिणउत्तरभरहद्धविजयगिरिपयरमीलणे एयं । संपज्जइ जं दीसइ खित्तसमासम्मि इयं वुत्तं ॥२९॥

अर्थ-दक्षिणभरताद्ध, उत्तरभरताद्धनुं प्रतर विजयगिरि कहेतां वैताद्वयनुं नलुं ए मेलवतां ए पूर्वोक्तं ५३८०६८० होय. तेनुं कारण तो क्षेत्र समासने विषे एहवुं कहं छे. ॥२९॥ ते बतावे छे.

लक्खवट्ठारस पणतीससहस्सा चउसया य पणसीआ । वारस कला छविकला दाहिणः पणतीससहस्सा एरं तु ॥३०॥

અર્થ-અઠારલાઘ્વ પાંત્રીસહજાર ચારસોને પંચાસી અને કલા ૧૨ વિકલા ૬ એટલું દક્ષિણભરતાર્દનું પ્રતર છે. ॥ ૩૦ ॥

સત્તહિયા તિન્નિસયા બારસ યસહસ્સ પંચ લક્ષ્વાય । બારસ કલા ૩ પયરં વેઅઙ્ગિરિસ્સ ધરણિતલે ॥૩૧॥

અર્થ-પાંચલાઘ્વ બારહજાર ત્રણસોને સાત જોજન અને કલા ૧૨ એટલું વૈતાલ્યનું તલ છે. ॥ ૩૧ ॥

અડસીયા અઢસયા બત્તીસસહસ્સ તીસલક્ષ્વાય । બારસ કલા ૩ અહિયા ઉત્તરભરહદ્ધપયરં તુ ॥૩૨॥

અર્થ-૩૦૩૨૮૮૮ જોજન, ૧૨ કલા અને ૧૧ વિકલા એતેષાં મીલને યથોક્તં પ્રતર પ્રમાણં સંપદ્યતે ॥ ૫૩૮૦૬૮૧ કલા ૧૭ વિકલા ૧૭ ઉત્તરભરતાર્દનું પ્રતર એટલું છે. દક્ષિણ ભરતાર્દનું પ્રતર, ઉત્તર ભરતાર્દનું પ્રતર, વૈતાલ્યનું તલુ એ ત્રણેને મેલવતાં ભરતક્ષેત્રના પ્રતરનું પ્રમાણ હોય. ॥ ૩૨ ॥

અઢ્ઢાઙ્ગુણત્તે આયામો ગાઠઆઙ્ગ દસ હોઙ્ગ । એવં ચિય વિક્ષ્વંભોસઠ્ઠેસુ વિજોઅણેસુ ઇહં ॥ ૩૩ ॥

અર્થ-એક પ્રમાણાંગુલ યોજનને વિષે ઉત્તેષાંગુલ નિષ્પન્ન લંબાઈપણે અઢી યોજન હોય, અને અઢી યોજનના દશ દશ ગાઠ થાય. એવં પહોલપણે દશ ગાઠ હોય તો અઢી અઢી ગુણા કીજે તો દાવે દાવે સો, તો એક પ્રમાણાંગુલ નિષ્પન્ન યોજનને વિષે ઉત્તેષાંગુલ નિષ્પન્ન સો ગાઠ હોય. એવં સર્વ પ્રમાણાંગુલે નિષ્પન્ન યોજનને વિષે ઉત્તેષાંગુલ નિષ્પન્ન સો ગાઠ થાય. ॥ ૩૩ ॥

વિક્ષ્વંભાયમાણં પરુપ્પરં સંગુણમ્મિ સયમેગં । ઇહ હોઙ્ગ ગાઠઆણં તો ભરહે ગાઠઅપમાણં ॥ ૩૪ ॥

અર્થ-વિક્ષંભ અને આયામ એ પરસ્પર ગુણીય. ઇહ પ્રમાણાંગુલ નિષ્પન્ન યોજનને વિષે ઉત્તેષાંગુલ નિષ્પન્ન સો ગાઠ હોય, તતો તિથાર પછે ભરતક્ષેત્રને વિષે ગાઠનું પ્રમાણ હોય. ॥ ૩૪ ॥ કેટલા ગાઠ યાય તે ગ્રંથકાર પોતે બતાવે છે.

દુન્નિસયં અઢ્ઢસઢ્ઢી સહસ્સ લક્ષ્વા અસીઙ્ગ તહ ચેવ । તેવન્નં કોઢીઓ ઇક્કિકે ગાઠય તત્થ ॥૩૫॥

અર્થ-૫૩૮૦૬૮૨૦૦ એટલા ગાઠ હોય. ॥ ૩૫ ॥ હવે તે ભરતક્ષેત્રને વિષે જે ગાઠ છે, તે એક એક ગાઠને વિષે કેટલાં કેટલાં

ગામ છે તે બતાવે છે.

દુન્નિઅ તિન્નિઅ ચરો ગામા દીસંતિ તીસકોડીસુ । છન્નવઙ્ ગામ કોડી લેસુદેસેણ માયંતિ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ—એકેકા ગામને વિષે ગ્રામ બે ત્રણ ચાર દેખીએ છીએ, એની રીતે ત્રીસ કોડી ગામને વિષે છન્નુકોડી ગ્રામ માય. ॥ ૩૬ ॥ ત્રીસકોડી ગામને વિષે છન્નુકોડી ગ્રામ કેવી રીતે માય તે ભાવના કરી દેખાડે છે.

અટ્ઠસુ દોદોગામા અટ્ઠસુ પુણ તિન્નિ તિન્નિ કોડીસુ । ચરો ચરો ચડદસ કોડીસુ વિરોહઓ મંતિ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ—એક કોડી ગામને વિષે બે કોડી ગ્રામ માય. એટલે આઠ કોડી ગામને વિષે સોલક્રોડ ગ્રામ માય. બલી આઠ કોડી ગામને વિષે ત્રણ ત્રણ કોડી ગ્રામ હોય એટલે આઠ કોડી ગામને વિષે ચૌદકોડી ગ્રામ માય, બલી ચૌદકોડી ગામને વિષે ચાર ચાર કોડી ગ્રામ માય, એટલે ચૌદકોડી ગામને વિષે છપ્પન્ન કોડી ગ્રામ માય. આ રીતથી ત્રીસ ક્રોડ ગામને વિષે છન્નુક્રોડ ગ્રામ અવિરોધપણે મઢી શકે. ॥ ૩૭ ॥

સેસા જા ચડવીસં કિંચૂણાઓ તયદ્ધમિત્તંમિ । જે પટ્ટણ—પુર—કબ્બડ—લેહાઈ ભાસિયા સુત્તે ॥ ૩૮ ॥

અર્થ—ધરતક્ષેત્ર ૫૩૮૦૬૮૨૦૦ આટલું છે તે માંહેલા ત્રીસક્રોડ ગામ કહ્યા. હવે શેષ કાંઈક ઝંણા ચોવીસક્રોડ ગામ છે તેહનું અર્થ કાંઈક ઝંણા બારકોડી ગામ થાય. તેહને વિષે જેહ પત્તન પુર કર્બટ, લેટ ઇત્યાદિ જે સૂત્રને વિષે કહ્યાં છે તે સર્વ માય. ॥ ૩૮ ॥ હવે પત્તન પુર ઇત્યાદિક કેટલાં છે તે કહે છે.

સઁવે વિતિન્નિ લક્ખા સત્તરસસહસ્સ પંચ અહિયં ચ । સયમેગમણુવરોહા સંભવઓ હંતિ માયંતા ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—સર્વ થઈ ૩૧૭૧૦૫ ત્રણલાખ સત્તરહજાર એકસોને પાંચ હોય. એહનો અવિરોધપણે માવાનો સંભવ હોય ॥ ૩૯ ॥

તહ પથયા વિ વેઅહ્માઇણે એઅલિત્તમજ્ઞંમિ । જોહજ્ઞા જં હંતિ ઉવરિ પાસેસુ અ પુરાઈ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ—તથા વલી પર્વત વૈતાલ્યાદિક ભરતક્ષેત્રને વિષે છે, તે પર્વત ઉપર પાસે જે પુરાદિક તે સર્વત્ર છે. ॥ ૪૦ ॥

વર્ગગયાણ તુરિયાઈણં જહ મજ્ઞિમેણ ભંગેણં । મુલ્લગણણા તહ જણો મજ્ઞિમમાણેણ ઘિત્તવ્વો ॥૪૧॥

અર્થ—યથા જેમ વર્ગગતાનાં સમુદાયે આવ્યા તુરિયાઈણ ઘોડાદિક તેહનું મધ્યમ મૂલ ગણીએ ઉત્કૃષ્ટે અને જઘન્યે ન ગણીએ. તથા ૦ તેમ જનલોકનું મધ્યમમાન લેવું, ઉત્કૃષ્ટ તો પાંચસો ધનુષ્ય પ્રમાણ, અને જઘન્યતો બે હસ્તનું માન લેવું. ॥ ૪૧ ॥ મધ્યમ ભાગે કેટલું હોય તે કહે છે.

પંચન્હસયાણદ્ધં સયાઈં અઢ્ઢાઈયાઈં ઇહ હંતિ । પિહુલત્તં પુણ પંચમભાગે સયગસ્સમદ્ધં ચ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ—પાંચસે ધનુષ્યનું અર્ધ અઢીસો ધનુષ્ય એટલું ઉચ્ચપણું હોય. પાંચમું ધનુષ્યનો પાંચમો ભાગ એકસો ધનુષ્ય, તેહનું અર્ધ પચાસ ધનુષ્ય, એટલું પહોલપણે હોય. ॥ ૪૨ ॥ તે મધ્યમમાનના મનુષ્યનું પ્રતરકરતાં કેટલું થાય તે કહે છે.

દુન્હં પરુપ્પરગુણણે અંગાણં હંતિ બારસ સહસ્સા । પંચહિં સપ્પહિં અહિઆ એરિસમાણેણ ઠવિઅવ્વો ॥૪૩॥

લોગો પુરેસુ ગામેસુ વા વિ જં સવસંગહો એવં । હોઈ કઓ સંકલણા વિ હોઈ પાણીસુ એમેવ ॥૪૪॥

અર્થ—પચાસ ધનુષ્ય અને અઢીસે ધનુષ્ય એ બેહું આંક પરસ્પર ગુણીએ તો બાર હજાર અને પાંચશો હોય એવું માને લોક પુરને વિષે ગામને વિષે સ્થાપવું, જેહ કારણે, એવં એ પ્રકારે સર્વ સંગ્રહ હોય, પાટીને વિષે સંકલના કહિ તે લેવું કિધું એમજ હોય. ॥૪૩-૪૪॥

જાઓ પુણ સેસાઓ કોડીઓ તાસુ જાઈં એઆઈં । ગંગાઈઆણ સલિલાઈં તેસુ દીવા ય માયંતિ ॥૪૫॥

અર્થ—તો પુનઃ વલી જે શેષ બાર કોટી ગાડ છે તેહને વિષે જે ગંગાદિકનાં પાણી તે પાણીને વિષે જે દ્વીપ છે તેહ માય. ॥ ૪૫ ॥

શિષ્ય પૃચ્છતિ પુનઃ નિશ્ચે ભૂમિ થોડી લોકને વિષે સુખ કેમ હોય ? તે ઉપર કહે છે.

કાલો ય ચક્કિકાલો અચ્ચંતસુહા દુમાઈપરો અ । તા થોવે વિ વિભાગે સુહિયા ગામાદઓ હંતિ ॥૪૬॥

અર્થ—કાલ તો ચક્રીકાલ જેને વારે ચક્રી હોય. વલી કેવું અત્યંત સુખ છે જિહાં એવું. વલી કેવું વૃક્ષાદિક પ્રચુર એવા કાલને વિષે, થોડે ઠામે ગ્રામાદિક સુખી હોય. ॥ ૪૬ ॥ હવે આચી દ્વારિકા પ્રતર કરતાં કેટલાં યોજન છે, તે કહે છે.

અઢાઈજગુણતે નયરીઓ જોઅણાણ છઞ્ચ સયા। પણસયરીઈ સમહિઆ તે પુણ એવં મુણેયઠવા ॥૪૭॥

અર્થ—એક પ્રમાણાંગુલ યોજન ઉત્તેષાંગુલ નિષ્પન્ન અઢી યોજન લાંબપણે પહોલપણે હોય, અને ઉત્તેષાંગુલ નિષ્પન્ન યોજનને વિષે ગાડ દશ હોય, તો અઢી યોજનને અઢી ગુણા કીજે, સવા છ યોજન થાય. દાવે દાવે સો એટલે સો ગાડ થાય, અને એક ઉત્તેષાંગુલ નિષ્પન્ન યોજન લાંબપણે પહોલપણે ચાર ગાડ હોય. એટલા માટે ચાર ચોકું સોલ સોલ ગાડ એક ઉત્તેષાંગુલ નિષ્પન્ન યોજન, સો ગાડના યોજન કીજે સોલ છક છન્નું—સોમાંહીથી છન્નુ ગયા લાધા યોજન છ, સોલ ગાડ એક યોજન. એટલા માટે ડગરે ગાડ ચાર તો સોલનો ચોથો ભાગ ચાર એટલે છ યોજન અને એક ગાડ હોય, તે છ યોજન એક સો આઠ ગુણા કીજે ૬૪૮ થાય. વલી તે છ યોજન ઉપર એક ગાડ છે. તે ૧૦૮ ગુણા કીજે ૧૦૮ ગાડ હોય તો ૧૦૮ ગાડના ૨૭ યોજન થાય, તે ૨૭ યોજન ૬૪૮ માઢી ધાલી એ તો ૬૭૫ યોજન હોય, દ્વારિકાનગરી ૬૭૫ યોજન છે. તે ૬૭૫ પુનઃ વલી એવં ઈણે પ્રકારે જાણવા ॥ ૪૭ ॥ ગ્રંથકાર ૬૭૫ યોજન આણવાનો પ્રકાર કહે છે.

અઢાઈઆણ દુન્હવિ અંકાણન્નુન્ન તાડણે હંતિ । છજોયણા સકોસા નયરીપયરં ગુણે તેહિં ॥ ૪૮ ॥

અર્થ—અઢી યોજનને અઢીગુણા કીજે તો સો ગાડ થાય, તે સો ગાડને ૧૬ સોલે ભાગ દીજે, છ યોજને એક કોષ હોય, પછી તે છ યોજનને ૧૦૮ ગુણા કીજે ૬૪૮ યોજન હોય, પછે ૧૦૮ ગાડના યોજન કીજે, ૨૭ યોજન થાય તે ૨૭ યોજન ૬૪૮ યોજનમાંહી નાચી એ તો ૬૭૫ યોજન હોય એટલે આચી નગરી એ યોજન હોય. ॥ ૪૮ ॥ હવે આચી નગરી એ ધનુષ્ય કેટલાં હોય તે કહે છે.

અદ્વધૂણ સહસ્તા આયામો વિત્થરો ય જં હોઈ । ઇક્કિજોયણે તાડણંમિ તો દુન્હમંગાણં ॥ ૪૯ ॥

છક્કોઢીઓ ચાલીસલક્ષ ધણુહાણમિત્થ લઘંતિ। તો નયરજોઅણગુણે ગુણિ એ ધણુહપ્પમાણેણં ॥૫૦॥

અર્થ-પાંચ હજાર એકસો અને ચોરાસી એટલાં ઘર એક નગરીમાં માય. જેહનું પ્રમાણ ૬૨૫૦૦૦૦ ધનુષ્યનું હોય. ૫ પ્રમાણથી હીણા પ્રમાણનાં ઘર ઘણાં હોય. ॥ ૫૫ ॥ હવે એકેક ઘરને વિષે મનુષ્ય કેટલાં માય તે કહે છે.

પુઠ્ઠુત્તેણં મજ્ઝિમભંગેણં માણુસાણં જં માણં । તેણ સયમેવ ગેહેસુ હોઝ લોગો ઠવેઅઠ્ઠવો ॥ ૫૬ ॥

અર્થ-પૂર્વેક્ત કહ્યું મધ્યમ ભાગે જેમ મનુષ્યનું માન તેણે કરી સ્વયમેવ લોક ઘરને વિષે સ્થાપવું. એક એક મનુષ્ય ૧૨૫૦૦ ધનુષ્યનું છે અને એક એક ઘર ૬૨૫૦૦૦૦ ધનુષ્ય ચાંપી રહ્યાં છે. તો ૬૨૫૦૦૦૦ એ આંક ઉપર માંડી અને ૧૨૫૦૦ આ આંક હેઠે માંડીએ પછે પાંચે ભાગ દીજે પાંચસે ઉગરે તો એ એક ઘરને વિષે ૫૦૦ મનુષ્ય માય. ॥ ૫૬ ॥

જા પુણ ચઉત્થભાગો નયરધણૂણં ગિહેસુ નો સ્વિત્તો । સો ગિહભિત્તીઅંગણરથાનિવમગ્ગજોગ્ગત્તિ ॥ ૫૭ ॥

અર્થ-પુનઃ બલી પુરના ધનુષ્યનો ચોથો ભાગ ૧૮૦૦૦૦૦૦૦૦ આટલું ઘરના ધનુષ્યમાં હીન ઘાલ્યું તે શું ? તે કહે છે. તે ચોથો ભાગ ઘરની ખીંત આંગણુ, શેરી, રાજમાર્ગ, ને વાસ્તે જોડીએ એટલા માટે ન ઘાલ્યું ॥ ૫૭ ॥

વત્તીસસહસ્સા નાહયાણ અંતેરસ્સ ચઉસટ્ઠી । રાયવરભવણઅંતો ભરહેણ સમં ચિયવસંતિ ॥ ૫૮ ॥

અર્થ-બત્રીસ હજાર નાટક કરનાર પુરુષો ચોસઠ હજાર અંતેરરી રાજભવન માંહી ભરત ચક્રીની સંઘાતે વસે છે ॥ ૫૮ ॥

એઅં ઇમં ચ ભણિઅં પદ્ધત્તીએ ઉ જંબુદીવસ્સ । ચત્તારિ વિ સેણાઓ નયરીમજ્ઝે ન પવિસંતિ ॥ ૫૯ ॥

અર્થ--જંબુદ્વીપ પદ્ધતીને વિષે, એઅં પૂર્વેક્ત ઇમં વશ્યમાણ કહ્યું છે ચારે પ્રકારની સેના નગરીમાંહી ન પેસે ॥ ૫૯ ॥

ચક્કિભવણપ્પમાણં વવહારે ભાસિયં ફુડં એઅં । તહ કેસવાણ રાઈણ પાગયાણં ચ લોગાણં ॥ ૬૦ ॥

અર્થ-ચક્રી, વાસુદેવ, રાજા, પ્રાકૃતલોક-સામાન્યલોક એહના ભવનનું પ્રમાણ એહવું કહ્યું છે ॥ ૬૦ ॥ તે કહે છે.

ચક્કીણં અટ્ઠસયં ચઉસટ્ઠી હોઝ વાસુદેવાણં । વત્તીસ મંડલીએ સોલસ હત્થા ઉ પાગઈએ ॥ ૬૧ ॥

अर्थ—चक्रवर्तीनुं भवन १०८ हाथ होय, वामुदेवनुं भवन ६४ हाथनुं होय, मंडलीकराजानुं भवन ३२ हाथनुं होय, सामान्यलोक-
नां घर १६ हाथ होय ॥ ६१ ॥ कांडक अधिकुं कहीए छीए.

एगतलेसु गिहेसुं एअं बत्तीसतलगिहाईसु । मायंति तदणुसारेण जे पुणो ते अणेगगुणा ॥ ६२ ॥

अर्थ—एकतलु छे जेहनं एहवा घरने विषे एअं० पूर्वोक्त मनुष्य पांचसे माय, बत्तीसतलां छे जेहनां एवा घरने विषे तेना अणु-
सारे बत्तीसतलाने विषे जुदा जुदा पांचसो पांचसो माय, जे पुनःवली ते एकतलाना घरथी बत्तीसतला अनेक गुणा कहेतां एहवा
घर अनेक छे ॥ ६२ ॥ किंच—

एगेगाए पागरवीहिगाए अणेगबाराइं । जं हुंति तव्वसाओ पायारपुराइं णेगाइं ॥ ६३ ॥

अर्थ—एकेका प्राकारनी वीथिकाने विषे, मार्गने विषे, अनेक द्वार होय, जेह कारणथी तद्वसात् ते अनेक द्वारनां विशेष
प्राकारने विषे पुरो अनेक होय. ॥ ६३ ॥

तत्तो तहाविहो कोइ नत्थि वज्झाण अंतरंगाणं । गेहाणित्थ विसेसो एवं किं माइ नो तत्थ ॥ ६४ ॥

अर्थ—ततः तस्मात् कारणात् तेह कारणथी नगरी बहार घर छे तेहनं तथा नगरीमांहि घर छे तेहनं, अत्र तथा विध कोइ विशेष
नथी. जेहवां नगरी बहारनां घर छे तेहवां नगरी माहीलां घर. ग्रंथकार पुछे छे. कहीए एवं इण प्रकारे तत्थ-ते भरतक्षेत्रने विषे किं
न माय ? अपितु माय ॥ ६४ ॥

जुअलुप्पन्नो तयणंतरो वि पाएण भरहखित्तम्मि । लोगो तो माइ बहू पुरेसु गामेसु नेअव्वो ॥ ६५ ॥

अर्थ—जुगलीयां उत्पन्न थयां तदनंतर तिवार पछी कहेतां हुंकडे जे काल प्रवाहे भरतक्षेत्रने विषे लोक पुरने विषे गामने विषे घणुं
माय. एहवुं जाणवुं. तो पाछला कालना केम न माय ॥ ६५ ॥

तेहुंतेणे संमायंतंमि चक्किपरिवारे । कहमन्नहा सुअत्थो बुहेण तीरइ परूवेउं

॥ ६६ ॥

અર્થ—એવં ઇળ પ્રકારે તસ્મિન્ ને ભરતક્ષેત્રના લેમુદ્દેસેળ કહેતાં લલ્લેસ માંહીં ચક્રીનો પરિવાર માય અન્યથા મૂત્રનો અર્થ પ્રરૂપવા કેમ શક્તિમાન થઈએ ॥ ૬૬ ॥

જડ પુણ સહસ્ત્રગુણિય ચતુસયગુણિય વક્સસઈ તોસો । તો સો તહાવિકુજ્ઞાપરં વિરોહં પરિહરિજ્ઞા ॥ ૬૭ ॥
અર્થ—યદિ કહેતાં જો પુનઃવલી સહસ્ર (૧૦૦૦) ગુણિત અને ચારમો ગુણિત કહીને સંતોષ ઉપજે તો તથા વિષ ને સંતોષ કરો પરંતુ સહસ્ર ગુણિત ચારમો ગુણિત પહોંતું માનવું પણ પડતું કરવું વિરોધ પરિહરવો. ॥ ૬૭ ॥

અમ્હાણમભિનિવેસો ન કોઈ ઇત્થ પરમન્નહા સુત્તં । અઘટંતં પિવ પુઘ્વાવરેણ પઢિહાઈ કિં કરિમો ॥ ૬૮ ॥
અર્થ—અત્ર અંગુલ વિચારને વિષે ગ્રંથકારક કહે છે અમ્હને કાંઈ અભિનિવેસ કહેતાં કઠાગ્રહ નથી પરં અન્યથા પૂર્વાપર પહેલું અને પછી સૂત્ર વિષયે હું સું કરું ? ॥ ૬૮ ॥

એઅમ્મિ અપન્નવિષ્ ઉસ્સુત્તં હુજ્જ કિં પિ જડ ઇત્થ । તો ॥ મે મિચ્છા દુક્કડમિહ તત્તવિઝ્ઞ જિણો જેણ ॥ ૬૯ ॥
અર્થ—એ અંગુલ સત્તરી પ્રરૂપતાં કાંઈપણ ઉત્તમૂત્ર, યદિ કહેતાં જો, અત્ર કહેતાં ડહાં, અંગુલ વિચારને વિષે મુજને ‘મિચ્છા-પિદુક્કડં’ જે કારણે તત્તમો જાણ, જિન કેવલી તે જાણે ॥ ૬૯ ॥

સિરિમં ગુણિયં દુણીસરેહિં સુત્તાણમણુસરંતેહિં । સુત્તગયજુત્તિસારં રડઅમિણં સપરગુણહેડં ॥ ૭૦ ॥
અર્થ—સૂત્રની આજ્ઞાને અનુસરતા એવા શ્રીમાન મુનિચત્રમુનીશ્વરે મૂત્રગત જે યુક્તિ તે મારું પ્રધાન પદ્ધતી અંગુલસમતિકાની રચના કરી । કિમર્થ રચિતં સ્વ અને પરને અર્થ. ॥ ૭૦ ॥

॥ ઇતિ અંગુલસમતિકા સમાપ્તા ॥

